

VĒLYVOSIOS MODERNYBĖS ŠVIETIMO SISTEMA: VISUOMENĖS HOMOGENIZACIJA AR SOCIALINĖ DIFERENCIACIJA?

Kęstutis Trakšelys

Klaipėdos universitetas Regioninės politikos ir planavimo institutas
Telefonas 861 59 1651
Elektroninis paštas Kestutistrak@gmail.com

*Pateikta 2008 m. gruodžio 15 d.
Parengta spausdinti 2009 m. sausio 10 d.*

Santrauka

Straipsnyje aptariama ypač aktuali šiandieninės visuomenės, gyvenančios kapitalizmo sąlygomis, problema – mokinių socialinė stratifikacija. Mokyklos paskirtis yra ugdyti ir lavinti žmogų vadovaujantis lygiateisiškumo ir tolerancijos principais ir bendražmogiškais vertybėmis. Tačiau autoriui atlikus tyrimą akivaizdu, kad mokykla ne skatina homogenizaciją, o priešingai, mokinius daugelyje sričių diferencijuoja. Mokiniai, priklausantys žemesniems socialiniams sluoksniams, neturi galimybių lygiavertiškai dalyvauti ugdymo procese.

Pagrindinės sąvokos: socialinė stratifikacija, ugdymo procesas, rizikos grupės.

Išvadas

Modernybė, jos raida paliečia visas gyvenimo sritis. Moderniajame pasaulyje, kaip teigia Giddensas (Giddens 2000), ryšiai darosi sudėtingesni ir problemiškesni. Modernios institucijos skiriasi nuo visų ankstesnių socialinės tvarkos formų savo dinamiškumu, teigia sociologas, tuo mastu, koku jos pakerta tradicinius įpročius ir papročius. Modernybė tiesiogiai paveikė ir švietimo sistemą, kuri paprastai atspindi visuomenės lūkesčius ir poreikius. Tačiau modernusis pasaulis ne tik teikia daug pranašumų, bet ir atneša naujų iššūkių. Tokius iššūkius privalo atlaikyti ir švietimo įstaigos. Švietimo sistemos ugdymo įstaigų pagrindinis tikslas – ugdyti, lavinti ir auklėti vaiką. Visas bendrasis ugdymas yra orientuotas į vaikus, jaunuolius, jų poreikius ir gebėjimus. Ugdymo įstaigos padeda asmeniui maksimaliai atskleisti individualias kūrybos galias ir gebėjimus, patenkindamos jo prigimties reikmes: saviraiškos, meilės ir pagarbos, prasmės, kūrybos, tvarkos ir darnos poreikius.

Mokykla ar darželis turi padėti asmeniui, taip pat ir negalią turintiems vaikams, atskleisti ir suprasti bendrąsias žmogaus vertes bei jomis grįsti savo gyvenimą.

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos (2003; 5), kuri yra valstybinis dokumentas, reglamentuojantis ugdymo turinį bendrojo lavinimo mokykloje, taip pat teigiama, kad ugdymo įstaigose moksleiviams būtų sudarytos kuo palankesnės sąlygos įgyti ir plėtoti asmeninę pažinimo ir kultūrinę kompetenciją, kurią sudaro vertybinių nuostatų, gebėjimų ir supratimų visuma. Taip pat pabrėžiama, kad būtina užtikrinti, jog švietimo įstaigose moksleiviai patirtų sėkmę mokydami ir išvengtų socialinės atskirties.

Mokykla turėtų teigti prigimtine žmogaus lygybę, ugdyti žmonių lygiateisiškumo supratimą, pagarbą teisėtumui. Savo paskirtimi turėtų užtikrinti lyčių lygybę, ugdyti grupių ir grupuočių solidarumą.

Tačiau kyla klausimas, ar išvardyti mokyklai keliami tikslai šiuo metu yra įgyvendinami ir užtikrinami? Šio straipsnio autorių švietimas domina sociologiniu aspektu, nes švietimo sistema yra socialinis institutas, kurio centre – žmogus, asmenybė, per švietimo sistemą sąveikaujantis su aplinka. Švietimas – didelė socialinė institucija, daranti tiesioginę įtaką individui ir vaidinanti svarbų vaidmenį formuojant asmenybę ir suteikiant jam išsilavinimą, o kartu ir socialinį statusą. Daugelis autorių (J. Vander Zandeno, 1990; P. Blau, 1997; P. Bordieu, 1993) išsilavinimą laiko pagrindiniu stratifikacijos kriterijumi. Kokią socialinę padėtį ateityje įgys vaikas, priklauso ir nuo jo tėvų statuso. Socialinės klasės

pozicija yra natūraliai perduodama iš kartos į kartą. Vaikas paprastai perima tos socialinės klasės socialinį patyrimą, galią, prestižą ir gyvenimo būdą.

Straipsnio tikslas – atskleisti, ar Lietuvos švietimo sistema atlieka visuomenės homogenizacijos ar socialinės diferenciacijos vaidmenį.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos moksleivių socialinę-ekonominę padėtį.
2. Išsiaiškinti 5–12 klasių mokinių požiūrį į bendraamžių socialinę padėtį.
3. Nustatyti, ar socialinis sluoksnis turi įtakos ugdimosi galimybėms.

Tyrimo objektas: veiksniai, darantys įtaką mokinių socialinei diferenciacijai ir mokinių ugdymui.

Mokslinė problema: kokie socialiniai, ekonominiai, psichologiniai veiksniai lemia mokinių ar jų grupių socialinę diferenciaciją ir socialinį konfliktą; kiek mokykla skatina mokinių homogenizaciją ir kokią įtaką tai turi mokymosi rezultatams.

Metodai: mokslinės literatūros analizė, palyginimas, dokumentų analizė, sociologinis tyrimas (kiekybinis).

Duomenų apdorojimas. Atliekant tyrimą buvo apklausta 3 000 respondentų (5–12 kl. moksleivių), iš jų 534 mokiniai iš socialiai remtinų šeimų. Generalinė visuma 406 255. Duomenys rinkti Klaipėdos, Tauragės, Šiaulių ir Kauno apskrities bendrojo lavinimo mokyklose. Duomenys gauti taikant tikslinės ir atsitiktinės atrankos metodus. Tyrimo metu surinkti duomenys apdoroti SPSS 10.0 for Windows kompiuterine programa. Tyrime siekiama ne didesnės kaip 5 proc. leistinos statistinių sprendimų paklaidos. Tyrimo instrumentą sudaro atviri, uždari ir pusiau uždari klausimai.

1. Bendrojo lavinimo mokyklos mokinių socialinė-ekonominė padėtis

Individas visuomenėje veikia ne izoliuotai, o sąveikaudamas su kitais žmonėmis, susibūrusiais į įvairias socialines bendrijas, veikiant daugybei faktorių, kurie daro įtaką asmenybės elgesiui ir jos formavimui. Šios tarpusavio sąveikos procese žmonės, socialinė aplinka sistemingai veikia individą, lygiai kaip ir jis daro įtaką socialinei aplinkai bei kitiems individams. Taip sąveikaudami individai tampa socialine sistema, visuma su jai būdingomis savybėmis. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos 5–12 klasėse mokosi 406 255 mokiniai (Statistikos departamentas, 2007), taigi mokykla tampa viena iš didžiausių ir sudėtingiausių socialinių sistemų, kurioje susirenka tūkstančiai individų su individualiomis savybėmis, temperamentais, skirtinga gyvenimiška patirtimi, taip pat iš skirtingų socialinių sluoksnių. Akivaizdu, kad tokiomis sąlygomis mokiniai įgyja ne tik dalykinių žinių, bet, pasak (Giddens, 2005) Illich'o, mokykloje išmokstama daug absoliučiai su formaliu pamokų turiniu nesusijusių dalykų. Tai patvirtina ir Bourdieu (Bourdieu 1986; 1988) – mokykla kartu su kitomis socialinėmis institucijomis padeda iš kartos į kartą išsaugoti socialinę ir ekonominę nelygybę. O socialinė ir ekonominė nelygybė mokykloje akivaizdžiai matoma, ją pastebi ir mokiniai, ir mokytojai. Socialiai remtinų šeimų vaikų socialinė-ekonominė padėtis panaši. Ar tokių šeimų vaikai turi vienijančių bruožų, t. y. ar galima juos laikyti savitu socialiniu sluoksniu? Jeigu taip, kokie bruožai būdingi šeimoms, gaunančioms socialines paslaugas? Atsakymas į šiuos klausimus padeda tiksliau apibrėžti ir socialinių paslaugų kryptingumą. Socialinis paslaugų gavėjų portretas aptariamas tam tikrais, tyrimui svarbiais, pjūviais: darbas, vaikų auklėjimas, vertybės, skurdo poveikis ir kt.

Vienas svarbiausių posovietinės Lietuvos procesų yra kokybiškai ir kiekybiškai nauja stratifikacija – socialinis sluoksniavimasis, rašoma Švietimo ir mokslo ministerijos užsakytame Švietimo būklės tyrime (2005). Kiekybiniu požiūriu, pavyzdžiui, per paskutinį dešimtmetį gerokai apnyko kai kurie senieji sluoksniai ir susiformavo visiškai nauji. Socialinės diferenciacijos padarinys yra ir labai skurdžiai gyvenančių žmonių skaičiaus augimas. Šis faktas pažymimas ir Lietuvos, ir užsienio šalių analizėse, pavyzdžiui, reguliariuose pranešimuose apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. Skurdžiai gyvenančių šeimų vartojimas vis labiau atitrūksta nuo vidutinio gyvenimo lygio, tai daro įtaką ir vaikams. Giddensas (Giddens, 2000) mano, kad modernioje visuomenėje individas patiria bejėgiškumo jausmą susidurdamas su įvairiu ir didelio masto socialiniu pasauliu. Nepaisant pastangų didinti socialinį saugumą, Lietuvoje daugėja socialinės atskirties grupių, atsiranda vietovių, kuriose tokios grupės gyvena koncentruotai, pavyzdžiui, Didžiasalyje, Rukloje, Kirtimuose. Pasaulyje tokios grupės vadinamos įvairiai, dažniausia – socialinės atskirties, teigiama Švietimo ir mokslo ministerijos užsakytame Švietimo būklės tyrime (2005). Harrio (Harris, 1995; 173) teigimu, „didesnėje pasaulio dalyje priklausomybė klasei išlieka griežta ir neabejotina. Daugumoje dabartinių tautų skirtumai, susiję su klasei būdinga gyvensena, nelabai linkę mažėti ar nykti.“ Socialinės atskirties sąlygomis atsiranda ir vadinamoji skurdo kultūra, kurią patvirtinančių duomenų suteikė ir empiriniai tyrimai. Skurdo kultūra – tai gyvenimo būdas, susiformavęs ir paplitęs tarp skurdžiai gyvenančių žmonių (Collins, 1995). Antropologas Lewis (Lewis, 1968), praleidęs keletą metų skurdžiuose Meksiko priemiesčiuose, aprašė skurdą kaip specifinį gyve-

nimo būdą, susiklosčiusias nuostatas, tradicijas ir elgesio modelius, kurie atsiranda kaip atsakas į išorines aplinkybes – iš fenomenologinės perspektyvos žvelgiant, tai ištisas pasaulis, pavadintas skurdo kultūra. Kultūra, kaip pabrėžia antropologai, yra adaptacinė reakcija. Kultūra yra būdas, kuriuo žmogus prisitaiko prie savo aplinkos – tai normos, tradicijos, papročiai, tabu, ritualai, mitai, mokslas, ideologijos – tai režimas, kuriuo kūnui ir sielai siekiama užtikrinti maksimalų komfortą konkrečioje situacijoje, konkrečioje aplinkoje. Giddensas (Giddens, 2000) rašo, kad daugelyje modernių situacijų individai susiduria su daugybe skirtingų dalykų ir pakliūva į įvairias aplinkybes, kuriomis „tinkamo“ elgesio formos gali būti skirtingos.

Tad iš kitokios kultūros, ypač iš vargingai gyvenančių šeimų, atėję vaikai yra socialiai apleisti, nemoka bendrauti, neturi bendražmogiškų vertybių, neišsivysčiusi kalba, bendrieji gebėjimai. Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje mokosi 31 351 vaikai iš socialinės rizikos šeimų. Tai yra 7,7 proc. visų vaikų, kurie mokosi mūsų mokyklose. Vaikai socialinės rizikos šeimoms priklauso dėl įvairiausių priežasčių, bet daugiausia tai lemia tėvų gyvenimo būdas ir nuolatinis priklausymas žemesniajai socialiniai stratai (1 lentelė).

1 lentelė. Socialinės rizikos šeimų ir jose augančių vaikų skaičius pagal priežastis ir amžiaus grupes

	Šeimos, iš viso		Vaikai, iš viso		Vaikai pagal amžiaus grupes									
	2005	2006	2005	2006	0–3		4–6		7–9		10–14		15–17	
					2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Iš viso	16361	13496	36535	31351	4954	4465	6111	5466	6684	6071	10774	9006	8012	6343
iš jų dėl:														
tėvų girtavimo, psichotropinių medžiagų vartojimo	9943	8276	23008	18941	2873	2461	3689	3201	4173	3665	6967	5586	5306	4028
tėvų piktnaudžiavimo azartiniais žaidimais	3	15	6	26	-	-	-	3	-	4	2	13	4	6
įgūdžių stokos	3122	2711	7392	6951	1329	1256	1375	1297	1332	1299	2055	1915	1301	1184
prievartos prieš vaikus	761	412	1266	931	119	106	192	169	272	199	358	287	325	170
netinkamo paramos naudojimo	537	274	1291	819	126	80	253	123	281	206	385	233	246	177
neteterminuoto tėvų valdžios apribojimo ir naujai gimusio vaiko	283	245	468	398	153	51	105	92	65	86	91	87	54	82
vaikui nustatytos laikinosios globos	-	584	-	1133	-	216	-	229	-	197	-	297	-	194
kitų priežasčių	1712	979	3104	2152	354	295	497	352	561	415	916	588	776	502

Šaltinis: LR statistikos departamentas 2007

Išanalizavus socialinių pedagogų ataskaitas ir sudarius mokyklų socialinius pasus galima teigti, jog gausėja vaikų iš „socialiai sunkių“ šeimų, o pedagoginis personalas (mokytojai/auklėtojai) ugdymo procese praktiškai neatsižvelgia (dėl laiko stokos bei didelio darbo krūvio, nesuvokimo ar nenoro apsikrauti papildomu darbu) į socialinę aplinką, iš kurios yra kilę vaikai. Todėl, siekiant padėti tokiems vaikams, vienas svarbiausių veiksnių esti ne tik konstruktyvus socialinių pedagogų bendradarbiavimas su psichologais, logopedais, kitomis socialinės paramos srityje dirbančiomis organizacijomis, bet taip pat socialinės paramos idėjų svarstymas ir įtvirtinimas pedagogų bendruomenėje.

Socialinės bei ekonominės regionų plėtros duomenys patvirtina netolygią miestų ir rajonų plėtrą bei skirtingą žmonių gyvenimo kokybę. Dar didesnis miesto ir kaimiškujų rajonų gyvenimo kokybės skirtumas. Dėl išsilavinusių ir socialiai aktyvių gyventojų migracijos į miestus didėja miesto ir kaimo socialinės ir ekonominės plėtros netolygumas. To padariniai skaudžiausiai reiškiasi kaimiškuosiuose rajonuose dėl gaunamų mažų pajamų, teigia Strateginių studijų centras ir Pilietinės visuomenės institutas (2007). Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje iš 406 255 mokinių nemokamą maitinimą gauna 24, 3 proc. Apklaustos metu paaiškėjo, kad 52 proc. nemokamą maitinimą gaunančių mokinių gėdijasi, jog jie yra socialiai remtini ir stengiasi, jeigu įmanoma, tai slėpti nuo savo bendraamžių, kas antras iš apklaustųjų įkalbinėjo savo tėvus neteikti dokumentų nemokamam maitinimui gauti. Taip pat minėti respondentai patiria patyčias iš bendraklasių, jog nemokamai maitinasi. 25 proc. apklaustųjų teigė, kad jiems nemokamas maitinimas nėra būtinas ir jie retai naudojami tokiomis paslaugomis. 23 proc. (dažniausia vyresnių klasių) apklaustųjų moksleivių mano, kad nemokamas maitinimas yra reikalingas, jie visada pasinaudoja šia paslauga ir dėl to nepatiria jokių diskomforto.

Šiuolaikinėje mokykloje aštrėjanti socialinė įtampa labiausiai paliečia vaikus iš daugiavaikių šeimų, turinčius tik vieną iš tėvų ar gyvenančius kaime. „Skurstančios šeimos negali investuoti į savo vaiko geresnę gyvenimo kokybę užtikrinančias priemones ir dėl to nepajėgia įveikti „skurdo spąstų“ (Strateginių studijų centras ir Pilietinės visuomenės institutas, 2007; 33). Akivaizdu, jog tokios šeimos disponuoja mažesnėmis pinigėmis sumomis ir negali patenkinti vaikų poreikių tiek, kiek patenkina abu dirbantys ir auginantys vieną ar du vaikus tėvai (2 lentelė).

2 lentelė. Namų ūkių, auginančių vaikus, disponuojamosios pajamos procentais

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
Disponuojamosios pajamos, iš viso		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Samdomojo darbo pajamos	Namų ūkiai, auginantys vaikus iki 18 m.	59,3	61,6	61,7	64,4	66,5	66,5	69,3	
	namų ūkiai, auginantys vaikų:	1	62,5	64,8	64,9	68,3	70,3	70,0	71,3
		2	58,4	62,8	62,8	64,4	66,6	67,7	69,7
		3 +	43,6	39,1	38,2	39,5	43,8	40,3	52,5
namų ūkiai be vaikų		43,9	44,9	45,8	46,4	45,7	48,7	52,8	
Pajamos iš verslo, individualios veiklos	Namų ūkiai, auginantys vaikus iki 18 m.	14,8	12,7	13,4	15,5	13,9	15,2	14,1	
	namų ūkiai, auginantys vaikų:	1	11,7	10,5	11,9	12,9	11,5	13,5	11,9
		2	17,7	13,7	13,7	16,6	14,4	14,8	15,9
		3 +	20,1	21,5	20,6	26,7	26,1	27,7	22,5
namų ūkiai be vaikų		9,2	9,6	9,3	11,9	13,8	12,5	12,6	
Pajamos iš turto, rentos	Namų ūkiai, auginantys vaikus iki 18 m.	0,2	0,2	0,1	0,2	0,4	0,3	0,1	
	namų ūkiai, auginantys vaikų:	1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,4	0,2	0,2
		2	0,1	0,2	0,0	0,3	0,1	0,5	0,1
		3 +	0,2	0,0	0,0	0,1	0,7	0,2	0,1
namų ūkiai be vaikų		0,6	0,2	0,3	0,2	0,4	0,2	0,2	
Socialinės išmokos ¹	Namų ūkiai, auginantys vaikus iki 18 m.	13,1	13,6	12,8	11,7	12,0	11,5	10,6	
	namų ūkiai, auginantys vaikų:	1	13,0	12,6	11,0	10,4	10,6	10,0	10,1
		2	10,6	11,3	11,3	10,3	11,4	10,3	9,1
		3 +	25,3	27,7	29,8	26,1	22,3	25,7	20,5
namų ūkiai be vaikų		37,0	35,7	35,8	34,9	34,4	31,4	29,9	
Iš jų šeimai ir vaikams	Namų ūkiai, auginantys vaikus iki 18 m.	4,0	4,5	5,0	...	
	namų ūkiai, auginantys vaikų:	1	2,5	2,9	3,5	...
		2	3,2	4,4	4,6	...
		3 +	16,9	13,6	16,2	...
namų ūkiai be vaikų		0,0	0,3	0,2	...	
Kitos pajamos	Namų ūkiai, auginantys vaikus iki 18 m.	12,6	11,9	12,0	8,3	7,3	6,5	5,9	
	namų ūkiai, auginantys vaikų:	1	12,6	11,9	12,0	8,3	7,1	6,4	6,5
		2	13,1	12,0	12,1	8,4	7,5	6,7	5,2
		3 +	10,9	11,7	11,5	7,5	7,1	6,1	4,4
namų ūkiai be vaikų		9,3	9,6	8,8	6,5	5,8	7,3	4,5	

Šaltinis: LR statistikos departamentas 2007

Nors pastaruoju metu Lietuvoje nedarbas sumažėjo, tačiau mokykloje pasitaiko nemažai vaikų, kurių vienas arba abu tėvai bedarbiai (dažniausiai kaimo vietovėse). Nedarbas (ypač ilgalaikis) yra labai svarbus kintamasis, kuris daro įtaką asmens ir šeimos padėčiai apskritai. Šis reiškinys sukelia daugybę kitų socialinių problemų: socialinę apatiją, nepasitikėjimą socialine aplinka ir savimi, priklausomybę nuo narkotinių medžiagų ir t. t. (Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2001).

Nedarbas žeidžia žmonių savigarbą, suardo jų gyvenimo rutiną ir daro juos priklausomus vien tik nuo bedarbio pašalpos. Viskas kartu dažnai labai apsunkena ir vaikų gyvenimo sąlygas. Nuolatiniai bedarbiai sudaro žemutinę klasę, izoliuotą nuo kitos dalies. Jie jaučiasi atskirti nuo visuomenės ir atmeta vertybes. Tyrimų duomenys rodo daugelį nedarbo padarinių: visuomeninę „gėdą“, socialinių kontaktų stoką, stresus šeimose, darbo įgūdžių praradimą, dvasinės ir fizinės būklės blogėjimą, tolesnį nedarbą ir kt., teigia Zagorski (Zagorski, 1997). Priešingai, sėkminga savirealizacija darbe (minimalus jo turėjimas) dažniausia skatina pozityvius asmenybinius ir socialinius pokyčius: pasitikėjimą, geresnius santykius šeimoje, sveikatą ir kt. Taip pat ilgalaikiai sociologiniai tyrimai rodo, jog daugiau kaip 40

proc. Lietuvos gyventojų nėra patenkinti savo gyvenimo kokybe. Net 67 proc. mokinių tėvų norėtų, kad jų vaikai ateityje įgytų aukštąjį išsilavinimą (Grincevičienė, 2002). Grincevičienės atliktą tyrimą (1988–2002) patvirtino ir apklausti respondentai – net 68 proc. apklaustųjų norėtų įgyti geresnį išsilavinimą nei jų tėvai, taip pat 45 proc. mokinių norėtų, kad jų ekonominis pragyvenimo lygis būtų aukštesnis.

Dažniausia tai siejama su didesnėmis pajamomis, gera profesija ir priklausymu aukštesniam socialiniam sluoksniui. Ypač materialinę gerovę akcentuoja mokiniai iš socialiai remtinų šeimų. Net 62 proc. (taikant tikslinį atrankos metodą) socialiai remtinų mokinių pareiškė, kad jiems nuolatos trūksta pinigų būtiniausiems daiktams įsigyti. 25 proc. respondentų pavydi savo bendraamžiams, „kurie visko turi“, 10 proc. mano, kad dėl jų socialinės padėties kalti jų tėvai ir 3 proc. mano, kad bloga jų tėvų ekonominė padėtis yra priežastis, kad iš jų tyčiojasi bendraamžiai, jie yra atstumti ir dėl to patiria gėdą. Analizuojant 3 lentelę akivaizdu, kad šeimose, kur auga trys ir daugiau vaikų, gyvenamasis būstas turi mažiau patogumų. Šioje lentelėje neišskirtos socialiai remtinės šeimos, bet tikėtina, kad būtų nemažas procentas namų ūkių, kurie turi tik minimalius patogumus arba jų visai neturi – tai dažnai pasitaikantis reiškinys kaimo vietovėse.

3 lentelė. Namų ūkių, auginančių vaikus, būsto patogumai procentais

	Vandentiekis			Karštas vanduo			Vonia, dušas			Dujinė viryklė			Elektrinė viryklė			Stacionarus telefonas			Judriojo ryšio telefonas		
	Namų ūkiai, auginantys vaikus:																				
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
2000	88	86	72	82	78	59	80	77	57	86	88	91	13	12	7	82	82	67	12	15	8
2001	91	90	73	85	81	61	84	80	60	89	87	89	11	12	7	80	82	66	31	29	17
2002	89	89	75	84	82	64	83	80	62	83	86	91	16	13	7	58	59	49	57	56	42
2003	88	87	68	83	79	59	81	77	58	86	87	91	14	13	6	45	44	28	84	86	75
2004	91	90	76	85	84	67	83	81	64	87	87	91	13	13	8	42	41	32	93	93	88
2005	91	90	75	86	83	61	83	81	58	87	88	93	13	12	6	40	40	21	95	97	89
2006	92	90	76	88	83	65	85	81	61	88	88	93	11	12	9	39	39	28	98	98	94

Šaltinis: LR statistikos departamentas 2007

Apklausiant socialiai remtinus mokinius (kurių šeima gauna įvairias socialines pašalpas, mokiniai naudojami nemokamu maitinimu, kai kurie ir pusryčiais, ir t. t.) paaiškėjo, kad respondentai mano, kad jų socialinė padėtis turi įtakos bendraujant ne tik su bendraamžiais, bet ir su mokytojais. Net 48 proc. socialiai remtinų mokinių mano, kad mokytojai yra prieš juos nusiteikę ir tam įtakos turi jų ekonominė padėtis. Tuo tarpu kiti respondentai į klausimą, „ar turinė padėtis turi įtakos bendravimui su mokytojais?“ atsakė taip: neturi – 70 proc., 3 proc., – turi, nepastebėjau – 23 proc. Bourdieu (Bourdieu 1990; 53) taip pat pažymi, „jog „įstatymų kultūra“ nesutampa su pedagogų interesais – švietimo sistemos demokratizacija yra priešinga pedagoginei racionalizacijai.“ Respondentų nuomone, dažniausiai turinė padėtis pastebima anglų kalbos pamokose, kai reikia įsigyti brangių vadovėlių ir pratybų sąsiuvinį (26 proc.), kūno kultūros pamokose, kai akivaizdžiai matomas sportinės aprangos gamintojas, sportinių batelių kokybė, trumpos sportinės aprangos kokybė (47 proc.). Tai ypač akcentuoja vyresnių klasių mergaitės. Taip pat respondentai teigia, kad brangiai kainuoja reikalingų medžiagų įsigijimas dailės ir technologijų pamokoms (25 proc.), dalyvavimas tarptautiniame matematikos konkurse „Kengūra“ (2 proc.). Norint dalyvauti šiame konkurse reikia sumokėti 6 litus. Suma nėra didelė, tačiau kai kurioms šeimoms, remiantis apklausomis, tai yra nemažos išlaidos. Ypač jei konkurse siekia dalyvauti keli besimokantys šeimos vaikai. Net 78 proc. respondentų dėl pinigų trūkumo turi atsisakyti mokyklos organizuojamų pažintinių ekskursijų.

Apklausoje dalyvaujančių mokinių (10–11 kl.) teirautasi, kokiai socialinei klasei priskirtų savo tėvų šeimą. Atsakymai buvo tokie: turtingųjų klasei – 3,2 proc., vidutinei klasei – 87 proc., žemiau vidutinės klasės – 4 proc., skurdžiai gyvenančiųjų – 0,2 proc. Kiti respondentai (5,6 proc.) į šį klausimą neatsakė. Paprašyti pagrįsti savo priskyrimą turtingųjų klasei mokiniai pabrėžė, kad „jiems nieko netrūksta“, „gauna daug dienpinigių“, „turi du mobiliuosius telefonus“, „atostogauja užsienyje“, „tėvai turi didelį namą ir naują mašiną“. Respondentai, savo šeimą priskybę skurdžiai gyvenantiems, akcentavo, kad „abu tėvai bedarbiai“, „vienas iš tėvų neįgalus“, „neturim patogumų“, „gyvenam kaime“, „tėvai geria“, „neturiu kompiuterio“, „tėvai neturi pinigų“, „valgau vieną kartą per dieną“, „atjungė elektrą, nes neturėjo pinigų sumokėti“.

Šiaulių universiteto profesorė A. Juodaitytė (Juodaitytė 1997) atlikto tyrimą. „Atlikdama tyrimą rajono mokykloje ilgai stebėjau trečiokus. Pasirodo, vaikai save identifikuoja pagal aprangą, pagal tai, kiek jie atsineša į mokyklą pinigų, bei pagal kitus daiktus. Jau trečiokai save labai aiškiai priskiria socialiniams sluoksniams ir prisiima to sluoksnio, ypač aukšto ekonominio lygio, privilegijas. Pamačiau, kad vienas vaikas eidamas spjauo ir spardo sienas. Paklausiau, kodėl jis taip daro, o jis man atsakė: „Mano tėvai mokyklą remontuoja, todėl aš galiu spjaudyti, kiek tik noriu“. Paašškėjo ir tokių dalykų, kuriais suaugusiesiems sunku patikėti. Pavyzdžiui, žemiausiam socialiniam sluoksniui priklausantys vaikai neša vadinamojo elitinio sluoksnio vaikų kuprines namo, o paskui dar leidžia, kad šie juos apspjautų. Vaikai pasakojo, kad už tokį orumo pažeminimą jie dar gauna iš turtingųjų ir keletą litų“. Vaikų susiskirstymas pagal socialinius sluoksnius – aštrėjanti problema. Profesorės teigimu, pedagogai taip pat dar nesugeba spręsti kultūrinių konfliktų, kylančių tarp skirtingų socialinių grupių vaikų. Kita vertus, klausimas, ar mokytojai apskritai suvokia, kad tai yra problema. Kai kurie mokytojai netoleruoja vaikų, kilusių ne iš tokio pat socialinio sluoksnio kaip jie patys. Mokytojams reikia išmokti suprasti, kad vaikai elgiasi skirtingai. Esant rinkos ekonomikos sąlygoms tas žemesnis sluoksnis visada bus. Tik jame žmonės neturi užsibūti per ilgai, nes paskui ko nors iš jų tikėtis labai sunku. Kita vertus, dažnai tai, ką mokytojai vadina vaikų išdaigomis, susiję ne su vaikų elgsenos, o tapatumo su socialiniu sluoksniu problemomis. Ir mokytojai to net nežino. Kad vaikai atėję iš kitokios aplinkos mokykloje jaučiasi blogai, teigia ir Bourdieu (Bourdieu, 1986; 1988). Mokykloje vaikams primetamos drausmės taisyklės, o mokytojai naudoja savo autoritetą. Darbininkų klasės vaikai, atėję į mokyklą, patiria kur kas didesnę konfrontaciją negu kilusieji iš labiau privilegijuotų šeimų. Pirmieji pasijunta atsidūrę svetimoje kultūrinėje aplinkoje. Ir tai yra suprantama, vaikai atėję iš vargingesnių šeimų sunkiai adaptuojasi prie kitokios aplinkos, kitokio bendravimo. Bernsteinas (Giddens, 2005) teigia, jog iš žemesnių klasių kilę vaikai susikuria savo kalbos ir elgesio manieras, kurios konfliktuoja su dominuojančia kultūra ir tai patvirtina tyrime dalyvavę 5–12 klasių mokiniai. Į klausimą, kaip vertintų savo mokyklos mikroklimatą penkiabale sistema, kai 1 – labai blogai ir 5 – labai gerai, atsakymai pasiskirstė šitaip: 75 proc. respondentų mokyklos mikroklimatą įvertino 5 balais; 12 proc. – 4 balais; 8 proc. – 3 balais; 2 proc. – 2 balais; 1 – balu mokyklos mikroklimatą įvertino 3 proc. respondentų. Tuo tarpu mokiniai iš socialiai remtinių šeimų (tikslinis atrankos metodas) atsakė šitaip: 5 – 23,4 proc.; 4 – 16,1 proc.; 3 – 43,6 proc.; 2 balais – 12 proc.; 1 balu – 4,9 proc. Analizuojant tyrimo skaičius akivaizdu, kad mokiniai iš socialiai remtinių šeimų mokykloje jaučiasi blogai, jaučia diskomfortą. Pasak Illichio (Giddens, 2005), mokykla įdiegia „pasyvųjį vartojimą“ – nekritišką esamos socialinės santvarkos pripažinimą, skiepijama drausmė ir subordinacija. Harris (Harris, 1998) mano, kad kiekviena klasė turi savo subkultūras, sudarytas iš skirtingų darbo modelių. Dažnai klasės turi net atskiras kalbas, trukdančias joms bendrauti vienoms su kitomis. „Beveik visą stratifikuotą visuomenių laikotarpį priklausomybė klasei buvo bent jau tokia išraiškinga kaip skirtumas tarp vyro ir moters“ (Harris, 1998; 173). Mokiniai tarsi yra priversti susitaikyti su socialine nelygybe ir tarsi užleisti geresnes pozicijas. Šių dalykų nėra mokoma sąmoningai, teigia Illichas (Giddens, 2005), jie slypi mokyklos procedūrose ir organizacijose. Jo teigimu, „slaptojoje mokymo programoje“ vaikai išmoksta „žinoti savo vietą ir tyliai joje būti“. Ir tai jau aptarėme anksčiau.

Bourdieu (Bourdieu, 1990; 54) nuomone, kiekvienos švietimo sistemos institucionalizaciją lemia įvairūs jos struktūros ir funkcionavimo faktoriai. Jie arba skatina, arba priešingai – stabdo sistemos evoliuciją. Kiek Lietuvos švietimo sistema evoliucionuoja ir ar užtikrina lygias ugdymosi galimybes visiems mokiniams, nepaisant jų socialinės padėties, aptarsime kitame skyriuje. Socialinės atskirties priežastys yra glaudžiai susijusios su socialine padėtimi. Pasak Brazienės ir Gusčinskienės (Brazienės ir Gusčinskienės, 2004), pirmiausia akcentuojamos nepakankamos galimybės naudotis švietimo bei tobulinimosi galimybėmis, nevisavertė padėtis darbo rinkoje ir mažos pajamos.

2. Ar socialinis statusas turi įtakos ugdymosi galimybėms?

Demokratijos sąlygomis itin dažnai kalbame apie visų žmonių lygias švietimo galimybes. Pasak Parelius (Parelius, 1987), lygios galimybės reikštų kiekvieno asmens vienodus šansus pasiekti norimą socialinę padėtį nepaisant religinių, etinių, rasinių ar lyties skirtumų.

Poindustrinėje visuomenėje švietimas tampa prieinamas visiems gyventojams. Daugelyje šalių pagrindinis išsilavinimas yra privalomas, nors tai ir kritikuoja Illichas (Giddens 2005; 476). Jo nuomone, privalomasis mokymas yra nesena naujovė, ir nėra jokios priežasties, dėl kurios jis turėtų būti priimamas kaip kažkas neišvengiama. Mokslininko nuomone, „Kadangi mokyklos neskatina lygybės ir individualių kūrybinių gebėjimų tobulinimo, kodėl jų neatsikračius“. Žinoma, tai nereiškia, kad jis nori panaikinti švietimo organizacijų formas. Illichas (Giddens, 2005) siūlo, kad kiekvienas asmuo, norintis mokytis, galėtų pasinaudoti esamais išteklių bet kuriuo savo gyvenimo laikotarpiu, o ne vien vaikystėje ar paauglystėje. Žinoma, tai mokslininko nuomonė, tačiau tikriausiai su ja sutiktų ir dalis mokinių, nes daugeliui mokytis yra kančia. Į klausimą, ar noriai einate į mokyklą, atsakymai pasiskirstė taip: 54

proc. – eina noriai ir mato tikslą; 12 proc. – eina, nes reikia; 28 proc. – jei galėtų, nelankytų mokyklos; 6 proc. – nenori eiti į mokyklą ir stengiasi jos nelankyti. Nenoriai lankančiųjų mokyklą bendras mokymosi vidurkis (2008 m. I pusmečio rezultatai) yra 5,2 balai (dešimtbalė sistema). Mokinių pažangumas ir intelektualiniai gebėjimai glaudžiai susiję. Intelektualinius gebėjimus rodo inteligencijos testai (IQ). Šių testų duomenys rodo, kad vaikų iš aukštesnių sluoksnių rezultatai yra geresni nei vaikų iš žemesnių sluoksnių. Tarp vaikų, kurių vienas tėvas buvo specialistas, o kitų darbininkai, inteligencijos koeficiento skirtumas buvo 20 taškų (Parelius ir Parelius, 1987).

Kokius vaikai išsiugdys gebėjimus, priklauso nuo to, kaip su jais bendraujama, svarbi motinos ir vaiko interakcija. Kalvaitis (Kalvaitis, 1996) mano, kad inteligencijos testai teikia prioritetą tiems gebėjimams, kurie itin būdingi viduriniajam sluoksniui, t. y. motyvaciniais, kognityviniams, kalbiniais ir socialiniais gabumams, kurie būna mažiau išstobulinti žemesnio sluoksniu vaikų. Šie testai akcentuoja greitą trumpų abstrakčių problemų sprendimą, o tai yra sunku žemesniajam sluoksniui. Tuo tarpu jiems dažnai būdingas praktinis intelektas bei gebėjimas spręsti praktines problemas. Šis gebėjimas inteligencijos testu nėra matuojamas. Taigi vidurinio ir žemesniojo sluoksniu vaikams būdingi skirtingi, tačiau vienodai vertingi gebėjimai. Tiesa, mokykloje labiau akcentuojami viduriniams sluoksniams būdingi bruožai, todėl su tuo siejasi ir vidurinio sluoksniu edukacinė sėkmė. Bernsteinas (Giddens, 2005) teigia, jog darbininkų vaikų kalbą simbolizuoja ribotasis kodas. Jis teigia, kad iš skirtingų sluoksnių kilę vaikai susikuria skirtingus ir savotiškus kalbos kodus ir tai turi įtakos jų patyrimui mokykloje. Būtų galima diskutuoti dėl vaikų, kurių tėvai priklauso darbininkų klasei, kalbinio kodo. Manau, kad šiuolaikinių darbininkų vaikų kalbos kodas nelabai skiriasi nuo aukštesniojo socialinio sluoksniu. Savitesnį kalbinį kodą turi socialiai apleisti vaikai ir vaikai iš socialiai apleistų šeimų. Bernsteino (Giddens, 2005) nuomone, tokių vaikų kalba tiesiogiai konfliktuoja su akademinė mokyklos kultūra. Perėmę išstobulintą kalbos kodą vaikai lengviau pritampa prie mokyklos aplinkos. Bernsteino tezę patvirtino atlikti tyrimai (Giddens, 2005; 475). Jo nuomone, Bernsteino idėjos padeda suprasti, kodėl tam tikrų socialinių-ekonominių sluoksnių atstovai yra „atsilikėliai“ mokyklose. Vaikai namuose tikriausiai gauna trumpus atsakymus į klausimus, todėl jie yra mažiau informuoti ir mažiau domisi pasauliu, tokiems vaikams sunku reaguoti į neemocinę ir abstrakčią kalbą ir laikytis bendrųjų mokyklos tvarkos principų. Vaikai tikriausiai nesupras didžiosios dalies, ką sako mokytojai. Teigiama, kad nesuprasdamas mokytojo kalbos vaikas bandys ją išsiversti į savo kalbą, o tada nepavyks suvokti tų principų, kuriuos mokytojas stengiasi perteikti. Vaikui gali sukelti didelių sunkumų „mechaniškas“ mokymasis, tačiau jam gali būti keblu suvokti konceptuales skirtumas, susijusius su apibendrinimu ir abstrahavimu. Todėl vaikai dažniausiai ir savo draugus renkasi pagal gyvenimo ir laisvalaikio leidimo būdą, įpročius, taigi galima teigti, kad ir pagal priklausymą socialinei klasei. Dahrendorf (Dahrendorf, 1996; 238) teigia, „kad kiekvienam sunku susitaikyti su dominuojančia daugumos klase, o dar sunkiau tiems, kurie yra už ribos.“ Tai paaiškina, kodėl vaikai iš socialiai remtinų šeimų labiausiai bendrauja ir sutaria tarpusavyje ir juos galima matyti vaikščiojančius dideliais būriais. Solidarūs organizuotų grupių veiksmai visais laikais yra antras pagal veiksmingumą metodas savo interesams ginti (Dahrendorf, 1996).

Čia aptartos nuo tėvų socialinės padėties ir vaiko auklėjimo priklausančios priežastys. Tačiau ugdymui įtakos darančių priežasčių yra ir daugiau. Jas ir aptarsime.

Kalvaičio teigimu (Kalvaitis, 1993), geras išsilavinimas yra rimtas veiksnys, suteikiantis galimybę užimti aukštą socialinę padėtį, antra vertus, aukšta išsilavinimo kokybė tiesiogiai priklauso nuo asmens, arba, tiksliau – nuo jo tėvų socialinės padėties. Atrodo, kad vienos rūšies vidurinė mokykla turėtų sulyginti pradinio starto galimybes vaikams iš skirtingų sluoksnių šeimų, skatinti socialinį mobilumą, tačiau tyrimai rodo, kad šią funkciją mokykla atlieka tik iš dalies ir net, priešingai, gali padidinti nelygybę. Tai gali būti susiję su mokyklos reikalavimais, kurie itin palankūs viduriniajai klasei ir gana netinkami žemesniajai klasei. Mokyklos orientuotos į vidurinį sluoksnį – jam priklauso ir mokytojai. Suprantama, kad vaikai iš žemesnių sluoksnių turi įdėti daugiau pastangų norėdami pritapti prie dominuojančios kultūros ir prie psichologinės aplinkos ar nustatytos tvarkos. Kalvaitis (Kalvaitis, 1993) teigia, kad greičiau mokykloje adaptuojasi aukštąjį išsilavinimą turinčių tėvų vaikai, geresni ir jų pažangumo rezultatai. Aukštesnio sluoksniu tėvai labai domisi vaikų rezultatais ir bendradarbiavimu su mokykla.

Juodaitytė (Juodaitytė, 2000) atliko tyrimą su penktokais. Vaikai į sluoksnius buvo suskirstyti pagal tėvų pajamas. Ištyrusi tarpgrupines sąveikas autorė nustatė:

- kontaktai tarp aukštesnio ir žemesnio sluoksniu vaikų labai reti;
- aukštesnio sluoksniu vaikai dažniausiai bendrauja tik su vidutinio sluoksniu vaikais, o šie tik su aukštesniu sluoksniu;
- žemesniojo sluoksniu vaikai sudaro pusiau izoliuotą grupę;
- aukštesnio socialinio sluoksniu vaikams būdingas pasyvumas, sąveikas jie inicijuoja retai, kontaktai išoriški, mažai domisi kitais, nepakantūs skirtybėm, tai išreiškia pykčiu, agresija;
- vidurinio sluoksniu vaikai aktyvūs, iniciatyvūs, lankstūs, lengvai adaptuojasi. Jie koreguoja santykius su kitais vaikais, siekia abipusių kontaktų.

- žemesniojo sluoksnio vaikai pasyvūs, atsako tik į kitų iniciatyvas, jų elgsena nestabili, menkai išreiškiami interesai, dažnas nepakantumas.

Taigi iš išvardytų tyrimų rezultatų matyti, kad toks skirtingų socialinių sluoksnių bendravimas mokykloje tiesiogiai turi įtakos mokymuisi ir jo rezultatams. Paprastai vaikai klasėje sėdi su savo draugais, tad akivaizdu, kad žemesniojo sluoksnio vaikai per pamokas irgi sėdi kartu. O kaip aptarėme anksčiau, jiems yra sudėtingiau adaptuotis ir suprasti mokytojo aiškinimą, tad automatiškai jie pasmerkti įdėti daug daugiau pastangų, kad sulauktų tinkamo mokytojų dėmesio. Net 58 proc. respondentų iš socialiai remtinių šeimų įsitikinę, kad per pamokas mokytojai juos ignoruoja.

Prie dar didesnės socialinės įtampos prisidėjo ir mokyklų reorganizacija – buvo uždarytos mokyklos kaimo vietovėse, kur mažai vaikų. Savo aplinkoje vaikai jausdavosi santykinai gerai, nes daugelis būdavo kilę iš panašaus socialinio sluoksnio, nuo vaikystės susidraugavę, greta gyvendavo, vienas kitą ir šeimas gerai pažindavo. Tačiau pradėjus mokyklų reorganizaciją nuo 1995 iki 2006 metų buvo panaikintos 859 mokyklos (4 lentelė).

4 lentelė. **Mokymo įstaigų skaičius**

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Bendrojo lavinimo	2361	2373	2386	2375	2359	2354	2270	2172	1932	1634	1534	1502

Šaltinis: LR statistikos departamentas 2007

Panaikintų mokyklų mokiniai yra priversti vykti mokytis į netoli esančias išlikusias mokyklas, tačiau didesnėse mokyklose ir mokinių kontingentas įvairesnis, ir socialinė skirtybė didesnė, nekalbant apie tai, kad mokinių tėvams padidėja piniginių išlaidos. Viena vertus, kaimo vaikai bus priversti mokytis mieste ir galės įgyti konkurencingą išsilavinimą, tačiau kita vertus, net ir gabiam vaikui gali iškilti sunki socialinės adaptacijos problema. Mokiniai pasijunta tarsi „įmesti“ į jiems svetimą erdvę, kurioje pritaipyti jiems sunku. O dažnai atvykusieji iš kitur bendraamžių yra sunkiai priimami, nes klasėje mokiniai jau yra seniai susigyvenę, tad naujokas neturi draugų. Taip gali pradėti formuotis žemas savęs vertinimas. Coopersmithas (Coopersmith, 1967) pastebėjo ryšį tarp jaunuolių savigarbos ir pritarimo, kurio jie sulaukė iš savo tėvų ar aplinkinių vaikystėje. O jeigu tokio pritarimo nėra, vaikas pradeda save menkliau vertinti. Žmonės, pasižymintys menka savigarba, blogiau žino savo ypatybes ir jų konkretūs savęs vertinimai nėra aiškiai diferencijuoti. Menka savigarba daug kainuoja. Su menka savigarba susijusi narkomanija, alkoholizmas, nusikaltimai, bandymas pritaipyti prie kitų bet kokia kaina. Mokslininkai nustatė, kad egzistuoja ryšys tarp menkos savigarbos ir gyvenimo problemų (Myers, 2000). Taip pat prie menkai save vertinančių mokinių žeminimo prisideda ir etikečių klįjavimas. Beckeris (Giddens, 2005) daug dėmesio skyrė etikečių klįjavimo teorijai. Pagrindiniai veiksniai, mokslininko nuomone, turintys įtakos klįjavimams etiketėms, yra žmogaus apsirengimas, kalbėsena, kilmės vieta. „Kūno puoselėjimas pagal dietos, aprangos, veido išvaizdos ir kitus faktorius yra šiuolaikinis socialinio gyvenimo stiliaus bruožas“ (Giddens, 2000; 227). Etikečių klįjavimas veikia ne vien žmogaus požiūrį į individą, bet ir daro įtaką šio individo savimonės identitetui, teigia Giddens (Giddens, 2005). Mokinius užgriuvęs bejėgiškumo jausmas, Giddens (Giddens, 2000) nuomone, kaip psichikos reiškinys paprastai visada susijęs su individo tikslais, projektais arba siekiais. Bejėgiškumas, patiriamas asmeniniuose santykiuose, psichologiniu požiūriu gali būti žalingesnis ir turėti daugiau padarinių negu bejėgiškumo jausmas, patiriamas platesnių socialinių sistemų atžvilgiu.

Mokinius užgriuvusios problemos tiesiogiai veikia jų mokymąsi, mokiniai vengia lankyti mokyklą, neranda mokymosi motyvacijos. Targamadžės (Targamadžė, 1999) nuomone, mokyklos veikloje edukacinio stimuliavimo realizavimo trukdžių yra beveik visose posistemėse, kuriuos laiduoja vidines edukacinio stimuliavimo įgyvendinimo prielaidas. Profesorė atkreipia dėmesį, kad trukdžių yra ir ugdymo procese, ypač ugdytojo ir ugdytinio santykiuose bei mokyklos klimato.

Todėl nemaža dalis mokinių iškrenta iš bendrojo lavinimo mokyklos. Tam turi įtakos ir mūsų aptartos priežastys, mokymosi krūviai, kurių mažesnių gabumų mokiniai neįstengia įveikti. Tyrimo metu paaiškėjo, kad 47 proc. gabių mokinių savo žinioms gerinti ir mokymosi spragoms užpildyti samdosi ko-repetitorius. Jiems per mėnesį išleidžia nuo 90 iki 300 litų. Akivaizdu, kad mokiniai, kurių tėvai gauna didesnes pajamas, mokysis geriau negu tie, kurie negali mokytis privačiai. Kalvaitis (1993) atliko gimnazijos moksleivių kilmės tyrimą, kuris parodė, kad gimnazijose dominuoja aukštesniųjų socialinių sluoksnių vaikai. 30 proc. tėvų – valstybės įstaigų tarnautojai, 28 proc. – įvairaus lygio organizacijų vadovai, 53 proc. motinų – valstybės įstaigų tarnautojos, 11 proc. – įvairaus lygio organizacijų vadovės, 34 proc. tėvų ir 20 proc. motinų dirba privačiame sektoriuje. Pramonės ir žemės ūkio darbininkais dirba tik 8 proc. tėvų ir 5 proc. motinų.

Rimkevičienė (Targamadžė, 1999) teigia, kad, nepakankamai vertindama moksleivių bendrujų

sugebėjimų struktūros specifinius ypatumus, bendrojo lavinimo mokykla nesudaro sąlygų ugdymo procesui individualizuoti ir mokymosi sunkumams įveikti. „Nors diferencijuoto mokymo sistemoje visi susitikimai remiasi teiginiu, jog užsiėmimo metu bus leista pasirinkti tą veiklą, kurią mokinys nori ir sugeba atlikti, kad jis nebus bauginamas pažymiu“ (Šiaučiukėnienė, 1997; 21), tačiau tai lieka tik teorija.

Kaip pabrėžia Grigas (Grigas, 1998), žmonių diferenciacija, susisluoksniavimas pagal turtinę padėtį nūdienos Lietuvoje savo tempais stebina net Vakarų šalis. Tačiau kita vertus, stratifikacija – normalus reiškinys visuomenėje, kuri gyvena kapitalizmo ekonomikoje. Egzistuoja būtinybė valstybės politikoje skatinti žemesnio socialinio sluoksnio atstovus rinktis aukštesnio lygio mokymosi įstaigas, padedant socialiai remtinom ir mažas pajamas gaunančiom šeimom. Ypač derėtų skatinti tokių šeimų gabius vaikus, kad dėl materialinės padėties nebūtų užkirstas kelias siekti mokslo ir pereiti į aukštesnį socialinį sluoksnį.

Išvados

Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje švietimo sistema realizuoja ne visus bendrojo lavinimo mokyklos ugdymo programose (2003) suformuluotus tikslus, nes programose dėmesys aiškiai kreipiamas į lygiateisiškumą, homogenizaciją, toleranciją, individualizmą. Minėtose programose nurodoma, kad siekiama plėtoti asmens dvasines ir fizines galias, bendruosius gebėjimus, nuostatas ir kt. Tačiau atliktas tyrimas parodė, kad vaikai kaip tik mokykloje labiausiai patiria socialinę diferenciaciją. Tai ypač atsispindi mokinių socialiniame-ekonominiame kontekste.

Mokiniai, atėję iš žemesnių socialinių sluoksnių, sunkiai pritampa prie dominuojančios kultūros, blogai jaučiasi, jaučia didžiulį diskomfortą. Tyrimo metu paaiškėjo, kad didelė dalis mokinių, gaunančių nemokamą maitinimą, jaučiasi pažeminti, todėl tai slepia, nesinaudoja socialinėmis paslaugomis, nes patiria kitų mokinių patyčias. Žemesniam socialiniam sluoksniui priskiriami tie mokiniai, kurių tėvai yra ilgalaikiai bedarbiai, vaikai iš socialinės rizikos ir socialiai remtinų šeimų. Tokie vaikai jaučia savo padėtį, nes kiti bendraamžiai vengia su jais bendrauti, ypač su žemesnio socialinio sluoksnio mokiniais nebendrauja aukštesniojo socialinio sluoksnio mokiniai. Šių abiejų sluoksnių kontaktą palaiko vaikai iš vidurinės klasės. Mokinių socialinė-ekonominė padėtis tiesiogiai veikia ir jų mokymosi rezultatus. Daugelis vaikų, atėjusių iš žemesnio socialinio sluoksnio, paprastai turi mažesnį intelekto koeficientą, nes su jais vaikystėje buvo mažai bendrauta, vaikai neturi išsiugdę pakankamai socializacijai reikalingų įgūdžių. Mokinių iš socialiai remtinų šeimų teigimu, pamokų metu juos ignoruoja mokytojai, o jie, neturėdami pinigų, negali visavertiškai dalyvauti tiek pamokose (neįsigyja reikalingų priemonių), tiek popamokiniame ugdyme, nes daugelis užsiėmimų (meno, sporto mokyklos) yra mokami, tokie mokiniai negali samdytis korepetitoriaus, kaip daro aukštesnio socialinio sluoksnio vaikai, turi atsakyti pažintinių mokyklos organizuojamų ekskursijų, o tai tiesiogiai turi įtakos jų kultūriniam ir intelektiniam lavinimuisi.

Remiantis atlikto tyrimo duomenimis ir literatūros analize galima teigti, kad mokykla neužtikrina lygių mokinių ugdymosi galimybių, taip pat negali užtikrinti ir saugios psichinės ir fizinės aplinkos. Daugelis vaikų iš žemesnių socialinių sluoksnių, nesijausdami gerai mokykloje, apskritai vengia eiti į ją ir iš jos iškrenta, o neturėdami išsilavinimo negali pereiti į aukštesnį socialinį sluoksnį. Jų vaikai taip pat priklausys žemam socialiniams sluoksniui.

Derėtų labiau didinti socialinę pedagoginę, psichologinę paramą rizikos grupės šeimoms. Mokyklose stengtis ne tik suteikti žinių, bet ir ugdyti mokinio asmenybę, ne tik teoriškai, bet ir praktiškai mokyti gerbti individą, kurti malonią atmosferą, kad visi vaikai mokykloje jaustųsi gerai. Mokykla turėtų stebėti, analizuoti rizikos grupės vaikus, bendradarbiauti su tėvais, kitomis institucijomis, daugiau skirti dėmesio mokinio popamokinei veiklai. Mokykla savo prigimtimi privalo mokinius vienyti, o ne skatinti socialinę diferenciaciją.

Literatūra

1. Brazienė, R.; Guščinskienė, J. Socialinės atskirties modeliai Lietuvoje. *Filosofija, sociologija*. 2004. Nr. 4.
2. Bourdieu, P.; Passeron, J. C. *Reproduction in Education. Society and Culture*. Sage publication, 1990.
3. Bourdieu, P. *Homo academicus*. Cambridge. Polity press, 1988.
4. Bourdieu, P. *Language and Symbolic Power*. Cambridge. Polity press, 1988.
5. Bourdieu, P. *Distinction: A Social Critique of Judgements of Taste* London; Routledge and Kegan Paul, 1986.
6. Jary, D.; Jary, J. *Collins H. Dictionary of Sociology* 2nd ed. Harper Collins Publishers, 1995.
7. Coopersmith, S. *The Antecedents of Self Esteem*. Los Angeles; Freeman & Co. 1967
8. Dahrendorf, R. *Modernus socialinis konfliktas*. Vilnius; Pradai, 1996.

9. Giddens, A. *Sociologija*. Vilnius; Poligrafija ir informatika 2005.
10. Giddens, A. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai, 2000.
11. Grigas R. *Socialinių įtampų laikai Lietuvoje*. Vilnius: Rosma, 1998.
12. Grincevičienė, V. *1988–2002 Lietuvos gyventojų (skirtingų profesijų atstovų) požiūrio į savo gyvenimo kokybę bruožai*. Vilnius: VPU.
13. Harris, M. *Kultūrinė antropologija*. Kaunas: Tvermė, 1995.
14. Juodaitytė A. Vaikų iš skirtingų socialinių sluoksnių adaptavimasis mokykloje. *Tiltai*. Nr. 2. 2000.
15. Kavolis, V. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
16. Kalvaitis, A. Švietimas ir socialinis mobilumas. *Sociologija Lietuvoje: Praeitis ir dabartis*. 1993.
17. Kalvaitis A. Tėvų socialinio statuso poveikis vaikų mokymosi pradžiai. *Kn. Mokymo ir auklėjimo klausimai*. Vilnius: Vaga, 1996. T. 27.
18. Kalvaitis, A. Lietuvos gimnazijų socialinė kilmė. *Sociologija: Praeitis ir dabartis*. 1997.
19. Lewis, R. D. *Kultūrų sandūra*. Vilnius: Alma littera, 2002.
20. Lewis, O. La Vida, A. *Puerto Rican Families in the Culture of Poverty*. San Juan and New York; Vintage, 1968.
21. *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos*. Vilnius: Leidybos centras, 2003.
22. *Paramos šeimai politika*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2001.
23. Myers, D. G. *Psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000.
24. Parelius, R.J.; Parelius, A. P. *The Sociology of Education*. New Jersey, 1987.
25. *Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
26. Šiaučiukėnienė, L. *Mokymo individualizavimas ir diferencijavimas*. Kaunas: Technologija, 1997.
27. Targamadžė, V. *Bendrojo lavinimo mokykla: mokinių edukacinio stimuliavimo aspektas*. Kaunas: Technologija, 1999.
28. Zagorski, Z. Spoleszenstwo transformacyjne. *Socjologia XXIV*. 1997.
29. <<http://www.stat.gov.lt>> [žiūrėta 2008 11 11].
30. Socialinės paslaugos šeimoms, auginančioms vaikus: būklė ir perspektyvos. <www.smm.lt/svietimo_bukle_tyrimai.htm> [žiūrėta 2008 11 11].
31. <<http://www.vaikulinija.lt/index.php/nustok/patycios/>> [žiūrėta 2008 11 11].

THE SYSTEM OF EDUCATION IN THE LATE MODERNITY: THE HOMOGENIZATION OF SOCIETY OR SOCIAL DIFFERENTIATION?

Kęstutis Trakšėlys

Klaipėdos University

Summary

Social stratification of schoolchildren is addressed in this article. This topic is very topical in the contemporary society. By its nature, school has a mission to develop and cultivate people. It should do it in the context of equality, tolerance, and values. The analysis of research, however, shows that school does not stimulate homogenization, it rather induces differentiation. Schoolchildren from the lower social levels do not have equivalent possibilities to participate in the process of education what leads them to the experience of indignity and moulds into the "low self esteem" complex. Schoolchildren feel social inequality because of which they start avoiding going to school (they miss classes) and subject to the misbehaviour. Consequently these schoolchildren "fall" from the active school life and in their families are doomed to remain in the lower social class.

Children that were raised in a different cultural environment, especially those from the poor families, are socially neglected, have no habits of interaction, their language and social skills are undeveloped. Data of social and economic regional development proves uneven development of cities and districts, different living level. An even bigger difference of living standard is between cities and rural areas. As a result of migration of educated and socially active people to cities, the difference between the urban and rural socio-economic development is becoming even bigger. The consequences are apparent in the rural areas very painfully. Children whose parents have higher education adjust more quickly at school, in average their academic results usually are higher. Parents from higher social level were more interested in the achievements of their children, more collaborated with the school than those parents whose incomes were lower.

Keywords: social stratification, education process, risk group.